

SİYASET, LAİKLİK VE GÖÇ: FRANSA'DAKİ TÜRK VE ERMENİ TOPLUMLARI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

(THE POLITICS, THE LAÏCITÉ AND THE IMMIGRATION: A COMPARATIVE
STUDY OF TURKISH AND ARMENIAN COMMUNITIES IN FRANCE)

Metin ATMACA

Freiburg Üniversitesi,
Felsefe Fakültesi Doktora Öğrencisi,
metin.atmaca@neptun.uni-freiburg.de

Özet: Türk göçmenler, Ermeni ve diğer Müslüman göçmenlerle karşılaştırıldığında Fransa'da daha yeni sayılırlar. He ne kadar Fransa'daki Türk ve Ermeni göçmenlerin nüfusu aynı oranda olsa da ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında eşit oranda bir etkiye sahip değildirlere. Fransa'daki Türk toplumu Türklerin ve Müslümanların bu ülkedeki imajını değiştirmeye adaydırlar. Fransa'daki Türkler, hala Türkiye ile güçlü bağlara sahip olmakla beraber kendi ülkeleri adına Fransa'da rol almak da istemektedirler. Türkiye ise Fransa'daki Türk toplumunu bir problem olarak görmekten ziyade gurbette olan vatandaşlarına, hem kendisi hem de onların yararına, el uzatmak zorundadır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Ermeniler, Fransa, Göç, Müslümanlar, Laiklik.

Abstract: Turkish immigrants, compared to Armenian and other Muslim immigrants are relatively new in France. Although France hosts almost equal number of Armenians and Turks, their effect on social, political and economic life of the country is very disproportionate. Turkish community in France is enthusiastic for changing the images of Turks and Muslims in this host country. They still maintain strong ties with Turkey and want to play a role on behalf of their country of origin. Turkey needs to change its mentality of seeing the Turkish community in France as a problem and extend a hand to its expatriates, both for the sake of them and itself.

Key Words: Armenians, Turks, France, Immigration, Muslims, Secularism.

Giriş

Lyon'nun bir kenar mahallesinde yürürken, Marsilya'da doğup büyümüş bir Türk arkadaşım ansızın beni durdurup önümüze çıkan bir anıtı göstererek: “*Şu anıta bir bak. Onlar (Ermeniler) hepsini öldürdüğümüzü iddia ediyorlar. Bu doğru mu?*”, sorusunu sormuştu. Bu iddia, son otuz-kırk yıldır Ermeni diasporası tarafından dile getiriliyor ve gün geçtikçe bu iddia yoğunluk kazanarak artıyor. Doğru ya da değil, biz bu makalede tartışmaların doğruluğunun sınanmasından ziyade tartışmaların doğurduğu sonuçlar üzerinde yoğunlaşacağız.

Avrupa'nın en büyük ikinci Türk göçmen nüfusu ki 400 bin ile 500 bin arasında olup, Fransa'da yaşamaktadır. Çoğunlukla Türk nüfusu göz önünde bulundurulduğu için bu rakam biraz şaşırtıcı olabilir. 1960'lardan bu güne kadar Fransa farklı amaçlar için Türk göçmenlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Her 10 yılda bir buradaki Türk nüfusu iki katına çıkmıştır. Diğer Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Fransa'daki Türkler daha yerleşik ama aynı zamanda toplumda daha az görünür durumdadır. Bu durum Türk göçmenlerin Fransa'da dağınık bir şekilde yaşamalarından ve Paris, Lyon gibi büyük metropoller yerine daha çok küçük şehirleri tercih etmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Yakın zamana kadar, bu “dağınıklık” Fransa'daki Türklerin ulusal politikaya katılmalarını ve bu şekilde kendi toplumlarına yönelik çıkarları savunmayı zayıflatıyordu. Son birkaç yıl içinde, bilhassa Ermeni diasporası tarafından Fransız parlamentosuna sunulan yasa tasarısından sonra, Türk toplumu Fransa'daki varlığından ve rolünden daha haberdar olmaya başladı.

Şimdilerde Fransa'daki Türkler her zamankinden daha fazla ulusal siyasete katkıda bulunuyorlar. 2008'deki seçimler sırasında Lyon'daki Türk organizasyonları Sarkozy'nin UMP(Halkçı Hareket Birliği) partisi'nden adayların kendilerini daha geniş bir kitleye tanıtmaları için birer merkez haline gelmişti. Göçmenlere, bilhassa Kuzey Afrikalı Müslümanlara, ve Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olan Sarkozy'nin partisinden Uğur Demirkol gibi Türk adayların seçime girmesi biraz sürpriz gibi olabilir. Oysa Türk adaylara göre, onlar bu tercihleriyle “daha az kötü olanı” seçmiş oluyorlardı. Ségolène Royal'ın Sosyalist Partisi'ni “daha kötü” yapan sebep sorulduğunda, Türk adaylar hemen “Ermeni Soykırımı” yasa tasarısının Sosyalist Parti milletvekilleri tarafından Fransız parlamentosuna sunulduğunu hatırlatıyorlar.

Bugün, Türk göçmenlere yönelik Fransız politikası, Türk politikacılardan ziyade Ermeni politikacıları tarafından şekillendirilmektedir. Bu iddiayı destekleyen bir olay akademisyen ve yazar olan Baskın Oran'ın kızı Sırma Oran'ın Sosyalist Parti'den Villeurbanne Belediye Meclisi'ne adaylığı sırasında çıkan tartışmalardır.¹

1 *Le Monde*, 31 Ocak 2008.
<http://istanbul.blog.lemonde.fr/2008/01/31/a-villeurbanne-clientelisme-et-chasse-aux-sorcieres/>

Lyon'daki Ermeni topluluğu Sayın Oran'ın ya şartsız olarak "Ermeni Soykırımı"nı tanınmasını yahut adaylığını bırakması hususunda seçim yapması için zorlamış, ki o da ikincisinde tercih kılımtı.

Fransa'daki Ermeniler yaklaşık 400.000 kişilik bir nüfustan oluşuyor; genel olarak Türk emsalleriyle karşılaştırıldığında Fransız toplumuna daha entegre olmuş ve Fransız politikasında çok daha aktifler. Bu yüzden Fransız politikacılarının ülkedeki Türk toplumundan ziyade Ermeni toplumuna ilgi duyması bir sürpriz değildir. Fransa'daki Türk politikacılar çoğunlukla Ermeni toplumunun Türkiye'nin imajını zedeleyen çalışmaları durdurmakla meşgul olmaktadır. Bu ülkedeki Türk göçmenlerin ve onların Fransa'daki Müslüman toplumu içindeki yeri üzerine ayrıntıya girmeden önce, İslam'ın buradaki seyri ve 4-5 milyonu bulan Müslüman göçmenler üzerine biraz bilgi vermek faydalı olacaktır.

Fransa'daki Müslüman Göçmenler

Fransa, Kuzey Afrika'daki birçok ülkeyi 19'uncu ve 20'nci yüzyıllarda işgal etmiş olmasından ötürü Müslümanlarla olan ilişkilerinde önemli bir bilgi birikimine sahip olmasına rağmen Fransa'daki Müslüman göçmenler daha ziyade yeni sayılırlar. 1950'ler ve 60'lar başlıca Müslüman göçünün başladığı dönemlerdi, bilhassa geçici işçilerin Cezayir, Fas ve Tunus gibi Kuzey Afrika ülkelerinden Fransa'ya göçleri bu süreci daha da hızlandırdı.

1970'lerin başında dahi, Fransızlar Müslümanlara renkli elbiseleri, farklı meyveleri ve baharatlı yiyecekleriyle fazlasıyla Oryantalist bir gözle görüyorlardı. Daha sonraki dönemlerde, özellikle 80'ler ve 90'larda Fransa'da yaşayan Müslümanların imajı daha çok "barbarlık" ve "diğeri" olarak değişmiş ve bu "anlayış" bilhassa geçici işçilerin ailelerini Fransa'ya getirmesiyle oluşan göçmen nüfusundaki büyük artışla daha da pekişmiştir. Kuzey Afrikalı Müslümanlar "kibirli" ve "hoşgörüsüz" gibi yaftalamalarla genel önyargıların kurbanı oldular. Dahası, Kuzey Afrika'daki baskıcı hükümetlere karşı muhalif grupların verdiği mücadele terörizm ve İslamcı fundamentalizmle ilişkilendirildi. Göçmenlik meselesinin dile getirildiği her mahfilde Müslümanlar ve entegrasyon kelimeleri her zaman beraber telaffuz edilir oldu.² Çoğunlukla Kuzey Afrikalı göçmenlerin oturduğu Banliyöler (büyük şehirlerin çevresine konuşlandırılmış siteler) fundamentalizmin ve Fransız toplumuna entegrasyona karşı olanların merkezleri olarak kabul edildiler. Son on yıl içindeki birçok ayaklanma bu banliyölerde gerçekleşti, ki bu durum buraların

2 Malcom D. Brown, "Comparative Analysis of Mainstream Discourses, Media Narratives and Representations of Islam in Britain and France Prior to 9/11", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Cilt 26, Sayı 3, Aralık 2004

entegrasyon karşıtı olarak görülmesine sebep oldu. Oysa gerçekte sorunun temelinde işsizlik, ekonomik yoksulluk, eğitim imkânları gibi çok daha büyük sorunların olduğu bir gerçektir. Yazar Jason Burke “Birçoğu Batılılaştırılmış... üçüncü kuşak göçmenler sabah namazına kalkmaktan daha ziyade hafif uyuşturucular ve rap müziğiyle ilgili”³ olduğunu söyleyerek ayaklanmacıların Müslümanlardan ziyade Kuzey Afrika kökenli Fransızlar olduğu vurgusunu yapar.

Müslümanlar ve Fransız Laikliği

Fransızların laiklikle ilgili Müslümanlara yönelik politikaları farklı teorilerle açıklanıyor. Gilles Kepel gibi bazı teorisyenler olaya daha çok merkezci ve “asimilatif” (assimilative) laiklik olarak yaklaşıyorlar, ki bu yaklaşıma göre devlet yeni gelen göçmenleri laik devlet eğitimiyle asimile eder. Ahmet Kuru gibi diğer teorisyenler, kamu alanında dinin dışarıda bırakılmasını “asertif laiklik” (assertive secularism) olarak açıklıyorlar. Her iki durumda da, Fransa din ve devlet ayırımının sıkı bir şekilde ve zorla uygulandığı ve dinsel değer taşıyan her şeye karşı şüphe duyulan, militan laikliğin dayatıldığı ülkelere emsal teşkil eder. Kilise ve devletin bu kadar sıkı bir şekilde ayrılmasından dolayı Fransa’nın, bilhassa Müslüman nüfusunun aleyhine işleyen, “militan” bir laikliğe sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁴ Avrupalı devletler arasında Müslümanlara en dezavantajlı politikalara sahip ülke Fransa’dır.⁵ İngiltere ve Almanya ise dini organizasyonlara karşı daha ılımlı bir yaklaşım sergilemektedirler. Her ne kadar Nikolas Sarkozy Fransa’daki militan laikliği yumuşatma işaretleri vermişse de hükümetindeki bakanlar bu tür fedakarlığı, özellikle Müslüman azınlıklar için yapmaya yanaşmamaktadırlar. Sarkozy hükümetinin bu isteksizliğine iyi bir örnek teşkil edecek olan olay Ayaan Hırsi Ali’nin hızlı bir şekilde Fransız vatandaşlığına geçirilmesi ve hükümet tarafından kendisine koruma güvencesinin verilmesidir. 12 Şubat 2008’de Le Monde gazetesinde çıkan bir haber Hollanda’da daha önce bir parlamenter olan ve İslama hakaret ettiği için fundamentalistler tarafından hedef gösterilen Somali kökenli Ayaan Hırsi Ali’nin Fransız elitleri tarafında ne kadar iyi karşılandığından bahsediyordu. Sarkozy tarafından özgürlük yolunda verdiği mücadeleden dolayı “gazi” olarak anılacak ve Fransa’da daha önce yaşamamasına rağmen ve ülkenin dilini bilmemesine rağmen Fransa hükümeti tarafından hemen vatandaşlık verilecektir.⁶

3 Jason Burke, *The Observer*, 13 Kasım 2005.

4 Ahmet Yükleen ve Ahmet Kuru, *Avrupa’da İslam, Laiklik ve Demokrasi: Fransa, Almanya ve Hollanda*, İstanbul: TESEV Yayınları, 2006.

5 Joel S. Fetzer ve J. Christopher Soper, *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*, New York, Cambridge University Press, 2005.

6 *Le Monde*, 12 Şubat 2008.

Her ne kadar laik cumhuriyetçilerin kiliseye karşı olan mücadeleleri 19'uncu yüzyılda başlamışsa da, Fransız parlamentosu ancak 1905 yılında çıkardığı bir kanunla devlet ve kilise erkinin ayrılığını hukuka dayatmış oldu. Bu kanunla eğitim sistemi tamamen laikleştirildi. Fransa artık kiliselere değil sadece çoğunluğu Katolik olan özel okulların çeşitli masraflarını karşılayacak şekilde finansal yardım yapmaktadır.

Fransa devlet okullarında dini eğitime izin vermediği için birçok Müslüman öğrenci bu açığı cami gibi özel kurumlar vasıtasıyla telafi etmektedir. Müslüman topluluklar bu sorunlarını çözebilmek için özel İslami okullar (normal Fransız okullarındaki müfredata ek olarak İslam dini dersleri veren okullar) açma ısrarına karşın başarılı bir sonuç elde edememişlerdir. Bunun yanında, Fransa'daki türban sorunu Müslümanlar arasında çok tartışılan bir konu olmuştur. Mart 2004'te devlet eğitim sisteminin laikleştirilme tartışması, başörtüsü dâhil, bütün dini sembollerin devlet okullarında yasaklanmasıyla sonuçlanmıştır. Müslümanların 4-5 milyon gibi önemli bir nüfusa sahip olduğu Fransa'da Katolik ve Protestanlara ait dini kurumlarla Müslümanlara ait cami sayısı karşılaştırıldığında cami sayısının az oluşu dikkat çekmektedir. Mesela, Almanya'da 3 milyonluk bir Müslüman nüfusu için 2,500 İslami merkez ve cami varken, bu sayı Fransa'da yukarıda bahsettiğimiz Müslüman nüfus için sadece 1,685 olarak kalmaktadır.⁷

Fransız hükümeti Müslüman nüfusu daha iyi kontrol edebilmek için Nicolas Sarkozy'nin İçişleri bakanı olduğu 2003 yılında "Fransız Müslüman Konseyi" (*Conseil Français du Culte Musulman* [CFCM]) isminde bir merkez kurdu. Hâlihazırda bu konsey Müslüman organizasyonların %60'ını temsil etmektedir. Bu organizasyon cami, mezarlık, dini bayramlar için toplanma yerleri kurma, hastane, cezaevi ve askeri kurumlara imam atamalarında Fransız hükümeti tarafından resmi temsilci olarak kabul edilmektedir.

Avrupa'daki Müslümanlar artık etnik kimliklerinden daha ziyade dini kimlikleriyle anılmaktadır. Bu yaklaşım Avrupa'da ikinci kuşak Müslüman nüfusun burada doğmasıyla daha da belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. İkinci kuşak artık Türk, Faslı, Pakistanlı ya da Tunuslu olarak değil Müslüman olarak görülmektedir. Müslüman olmayanlar tarafından bu tür düşünceler daha yüksek bir sesle dillendirilse de, Fransa'da doğmuş bir Türk kendini ilk önce bir Türk olarak görür, sonra Müslüman veya Fransızlığını kimliğinin bir parçası olarak dillendirir. Bir görüşmemizde Fransa'nın farklı şehirlerinde dünyaya gelmiş yirmi üniversite öğrencisinin hemen hepsi kendilerini Fransız'dan ziyade daha çok bir Türk olarak gördüklerini söylediler. Niçin böyle düşündüklerini sordüğümüzde, genel olarak aldığımız cevap Fransız toplumunun hayatlarının farklı dönemlerinde kendilerine

7 Ahmet Yükleyen ve Ahmet Kuru, *Avrupa'da İslam, Laiklik...*, s. 23.

“gerçek” bir Fransız olmadıklarını hatırlattıklarıydı. İhtimal o ki Türk göçmenlerinin ve onların çocukları olan ikinci kuşağın önelerine sürülen en büyük engel Müslüman kimlikleridir. Fransız kimliği, destek görsün veya devlet tarafından karşı çıkılsın, fazlasıyla Katolik kilisesi ve Hıristiyan inancıyla şekillendirilmiş durumdadır.

Fransa Ermenileri

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Fransa'ya yerleşmiş 4.000 kişi civarında küçük bir Ermeni nüfusu mevcuttu. Bunların çoğu 17'inci yüzyıldan itibaren Fransa'ya tüccar olarak geldiler.⁸ Birinci Dünya savaşıdan sonra, 65.000 Ermeni daha(Avrupa'ya gelen Ermenilerin yaklaşık %30'u) Fransa'ya göç etti. Türkiye'den Fransa'ya göç eden Ermenilerin çoğu kırsal bölgelerden ve çiftçilerden oluşuyordu. Ataerkil, ailetemelli, belli ekonomik yapıya dayalı olan Ermeni toplumu çözülürken, fabrikatemelli kent proletaryası olma yolunda hızlı bir dönüşüm geçirdi. Göçmen Ermeniler kendilerine böyle bir hayatı kurarken kilise, diasporadaki siyasi partiler, gençlik kulüpleri ve milliyetçi organizasyonların etrafında şekillenen bir kimlik oluşturmayı da başardılar.⁹

Fransa, Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra Ermeni topluluğuna kapısını açan ikinci ülkeydi. Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak Fransa'nın ekonomisi çökmüş ve bu sebeple her türlü yolla yabancı işçi çekmeye çok hevesliydi. Fransız kolonilerinden gelenlerle merkez ve Doğu Avrupa'dan gelen yeni çalışanlar bir araya getirildiğinde 1931'deki işgücü yüzde 11'e çıktı. Fransa'nın liberal göç politikaları ve Amerika'nın 1924'ten sonraki sıkı göçmen politikaları da düşünüldüğünde Fransa'ya gelenlerin sayısı daha da artarak devam etmiş ve ülke Avrupa'nın “göçmen milleti” olma eğilimine girmiştir.¹⁰

Bu yerleşme ve Fransız toplumuna entegrasyon döneminde, Ermeniler geleneksel aile ve toplumsal yapılarını muhafaza ettiler. Bu yapısal bağları çoğunlukla Ermeni Apostolik Kilisesi vasıtasıyla devam ettirdiler. Fransa'daki Ermeni kilisesi “bir taraftan ibadethane görevini görürken, öbür taraftan bütün bu toplum üyelerinin katıldığı, farklı sosyal hizmetler sunan bir kurum haline geldi.”¹¹

8 Gloria Pilar Totoricagüena. *Basque Diaspora: Migration and Transnational Identity*, Reno: University of Nevada Press, 2005, s. 403.

9 Maud Mandel, *In the Aftermath of Genocide: Armenians and Jews in Twentieth Century France*, Durham: Duke University Press, 2003, s. 8.

10 Maud Mandel, *In the Aftermath of Genocide...*, s. 20.

11 Maud Mandel, “Faith, Religion Practice and Genocide: Armenians and Jews in France following World War I and II”, Omer Bartov ve Phyllis Mack (Ed.), *In God's name: Genocide and Religion in the Twentieth Century*, New York: Berghahn Books, 2001, s. 302.

Kilise'nin 1970 öncesi Fransa'sındaki Ermeni toplumunun diasporadaki kimliğinin oluşumu üzerindeki etkisinin görülmesi gerekir. Mandel'in işaret ettiği gibi, Ermeni toplumunun Fransa'daki ilk dönemlerinde, Ermeni kilisesi İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesine benzer bir şekilde yapılanmış ve buna göre diasporadaki topluluğu siyasi ve dini kurumlar vasıtasıyla etkisi altına almıştır. Kilise ve toplumsal yönetim "yüksek düzeydeki dini bir liderin idaresindeki geniş bir organizasyon altında sivil ve dini liderleri bir araya getiren bölgesel meclis ve konseyler (askain miut'iun) vasıtasıyla birbirine bağlıydı."¹² Bu birlikler kiliseyi kontrol altında tutuyor ve göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılıyordu. Paris'te Jean Goujon caddesindeki Ermeni kilisesi gibi kiliseler, etrafındaki yerleşik topluluğun çocuklarına öğleden sonraları eğitim ve dini bayramları kutlama partileri veriyorlardı. Aynı zamanda Fransa'nın diğer bölgelerinde bulunan Ermenilerin dini ihtiyaçlarını karşılamak için küçük kiliseler kuruyorlardı. Bütün bu olanlara rağmen Ermeni Apostolik kilisesi Fransız Ermenilerinin hayatında çok fazla bir etkiye sahip değildi. Amerika'daki Ermenilerle karşılaştırıldığında Fransız Ermenileri dine daha az önem veriyorlar ve sadece önemli dini günlerde kiliseye gidiyorlar. Bu ayırımın bir sebebi her iki ülkedeki laikliğin tanımındaki farklılıktan kaynaklanıyor. Bunun yanında, Fransa'daki Ermeni kilisesi çoğunlukla Ermenistan doğumlu rahipleri piskopos olarak atıyor. Bu durum Ermeni kilisesinin her zaman bir "göçmen kilisesi" olarak kalmasına ve bu nedenle Doğu Ermeniceyi bilmeyen dindarların gün geçtikçe kiliseye yabancılaşmasına sebep oldu.¹³ Bu durum kiliseye karşı "soğumanın" bir sonucu olarak, birçok Fransız Ermeni'sini dini olmayan organizasyonlar kurmaya yöneltti. Bir süre sonra, farklı sosyal organizasyonlar kiliseyle ya da kilise dışında faaliyet göstermeye başladı. Mesela, Ermeni Kızıl Haç'ı kilise vasıtasıyla fonksiyonunu yerine getirirken, Marsilya'daki Hayırsever Ermeni Kadınlar Cemiyeti (*Association de bienfaisance des dames Armeniennes*) kiliseden bağımsız olarak fakir, dul, güçsüz ve yetim kimselerin ihtiyaçlarına cevap veriyordu.

Fransa'ya sığınan Ermenilerin bir kısmı Taşnak Partisinin üyeleri idi. Bunlar Sovyetler Birliğindeki Kızıl Ordunun yeni kurulmuş Ermenistan Cumhuriyetini lağvetmesiyle birlikte ilk başta İran'a daha sonra da Fransa'ya kaçtılar. Taşnak'ın liderleri Ermenilerin asıl temsilcileri oldukları iddiasıyla Fransa'daki sürgünleri sırasında aktif olmaya devam ettiler. Taşnak üyelerinin varlığı Fransız Ermenilerinin daha militan bir diasporaya dönüşmelerine sebep oldu. Taşnaklar uluslararası topluma sürgündeki hükümetin hala "zayıf da olsa yönetim ve askeri güce" sahip olduğunu şiddet ve terör yoluyla hatırlatmaktan çekinmedi.¹⁴ Ermeni

12 Maud Mandel, "Faith, Religion Practice...", s. 303.

13 Hratch Tchilingirian, "In Search of Relevance: Church and Religion in Armenia since Independence" Bayram Balci ve Raoul Motika (Ed.), *Religion et politique dans le Caucase post-soviétique*, Paris: Maisonneuve & Larose, 2007, s. 305.

14 Yossi Shain, *Kinship & Diasporas in International Affairs, Uluslararası İlişkilerde Akrabalık ve Diaspora*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007, s. 145.

toplumu üzerindeki etkilerini devam ettirebilmek için devamlı “soykırım” iddialarını dile getirdiler. Shain’in bahsettiği gibi Taşnaklar “Ermeni bağımsızlığının uzak bir hayal olduğunu ve diasporadaki hayatlarının uzun bir süre devam edeceğini” biliyorlardı. Bu yüzden “diaspora faaliyetleri buradaki (diasporadaki) kimlik muhafazasını (temelde soykırım hafızası üzerine bina edilerek) oradaki (Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ndeki) milli duygulara feda etme şeklinde yer değiştirdi.”¹⁵

1970’lerin sonunda, Sovyet Ermenistan’ı ve diasporanın iyi ilişkilere sahip oldukları dönemde, Taşnaklar başlıca düşman olarak hedefini anti-Sovyetizmden Türkiye düşmanlığına çevirdi. Taşnaklar tarafından yürütülen Ermeni terörizmi diasporanın desteğini kazanmak için bir yol olarak izlendi. Bununla, soykırımın uluslararası olarak tanınması için diplomatik bir gayret içine girdiler. Uyguladıkları terörün kurbanları Türk diplomatlarıydı fakat “gerçek hedefleri” “yıpranmış kültürlerini olağanüstü bir şekilde eski hikâyelerle destekleyerek” Ermeni diasporasını ayakta tutmaktı.¹⁶

Bu derece organize olmuş Fransa’daki Ermeni diasporasına rağmen “soykırım” iddiaları Fransız Parlamentosu (*l’Assemblée*) tarafından ancak 18 Ocak 2001 yılında tanınabildi ki Uruguay, Arjantin, Rusya, Yunanistan, İsveç, Lübnan ve İtalya gibi ülkeler bu iddiayı daha önce tanımışlardı.¹⁷ Fransız Parlamentosu 12 Ekim 2006’da Ermeni soykırımının inkar edilmesini suç sayan bir yasa tasarısı kabul etti. Fakat bu tasarı hiçbir zaman senatodan geçmedi.

Ermenilerin çoğu Paris ve çevresi ile Marsilya ve Lyon şehirlerinde yerleştiler. Bazı Ermeniler Fransa’ya Birinci Dünya savaşından önce göç etmiş olmakla birlikte İstanbul, Kahire ve Lübnan’daki Ermeniler de Fransız kültürünün etkisi altında idiler.¹⁸ Bir başka deyişle, 1915’te zorunlu muhacerete tabi tutulan Ermeniler Fransa’ya yerleşmeden önce bu ülkenin kültürel ve siyasi temellerine belli bir oranda vakıflardı. Bugün, Fransa’da bulunan Ermenilerin çoğunluğu, “evrensel kurumlar vasıtasıyla yabancı nüfusu entegreye devam” politikası sonucu Fransız vatandaşlığına sahiptir.¹⁹

15 Yossi Shain, *Kinship & Diasporas...*, s. 146.

16 Yossi Shain, *Kinship & Diasporas...*, s. 146.

17 Yair Auron, *The Banality of Denial: Israel and the Armenian Genocide*, New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 2004, s. 102.

18 Edmund Herzig ve Marina Kurkchyan, *The Armenians: Past and Present in the Making of National Identity*, New York: Routledge, 2005, ss.135-136; Anne Elizabeth Redgate, *The Armenians*, Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2000, s. 275.

19 Dominique Schnapper, *La France de l’intégration: Sociologie de la nation en 1990*, Paris: Gallimard, 1995, s. 353. Ayrıca bkz. Edmund Herzig ve Marina Kurkchyan, *The Armenians: Past and Present...*, s. 136.

Fransa'da Taşnaklar gibi aşırı milliyetçi Ermeni grupların dışında kültürel temelli organizasyonlar da mevcuttur. Bunlardan bir tanesi de Batı'da Ermenice yayınlanan tek günlük gazete olan Haraç'tır. Her ne kadar Ermeni kökenli çok sanatçı bulunsa da, bunların bir çoğu ismini değiştirip Fransız toplumuyla bütünleşmiştir.²⁰ Bu gerçeğe rağmen Avrupa'daki Ermeni toplumunun üç kuşağı üzerinde etnografik bir çalışma yapan Martine Hovannisian'a göre devletlerin ideolojik yaklaşımları o kadar da başarılı olmamış, bilhassa 1988'de Ermenistan'daki deprem ve 1980'lerden sonra Sovyet Ermenistan'ındaki olaylar “Fransa'daki (Ermeni) toplumunu harekete geçirerek sarsıcı düzeyde, beklenmedik bir etki yapmıştır.”²¹

Bugün itibarıyla, Fransa'daki Ermeni nüfusu 300.000 ile 400.000 kişi arasında tahmin ediliyor.²² 2003 ile 2006 arasında OECD tarafından hazırlanan istatistiklere göre Fransa'dan siyasi sığınma talebi isteyenler dâhil olmak üzere halen önemli bir Ermeni nüfus mevcuttur.²³ Ayrıca, Fransa Ermenistan vatandaşlarının bu tür talepleri için Avrupa'daki başlıca mercii konumundadır. Bu Ermenilerin Fransa'yı “soykırım” iddialarının güçlü bir destekçisi olarak gördüğüne iyi bir örnek teşkil etmektedir. Her ne kadar bu sığınma taleplerinin ayrıntılarına sahip değilssek de, bu başvuruların halen ikinci ya da üçüncü kuşak “soykırım kurbanı” oldukları iddiasına sahip olup olmadıklarının araştırılması gerekmektedir. Ayrıca şunu da hatırd tutmakta fayda var, 2001'de Fransız parlamentosundan geçen “soykırım yasası” çok kolay bir şekilde sığınmacılar tarafından iddialarını desteklemesi için kullanılabilir.

Ermeni diasporası “soykırımı” hafızalarda şu ana kadar canlı tuttu ve bu iddiaları Ermenistan'ın Kafkaslarda yalnız kalması pahasına devam ettireceğe benziyor. Kısa vadede, bu tür politikalar hem diaspora hem de Ermenistan devleti için hem uluslararası medya, hem akademik dünya hem de yabancı hükümetlerle ilişkilerde daha faydalı gibi görünebilir. Ter-Petrosyan hükümeti Ermeni diasporasının baskılarına karşı koyma cesaretine sahipti. Fakat bu siyasi gücün elinden kaymasına ve en sonunda 1998'de istifa etmesine neden oldu.²⁴ Koçaryan diaspora üzerinde etkili olan Taşnakların yardımıyla gücü eline geçirdi ve bu yeni hükümetle “Ermeni dış politikası Türk karşıtı ve daha militan bir yöne doğru kaydı.”²⁵

20 Edmund Herzig ve Marina Kurkchian, *The Armenians: Past and Present...*, s. 137.

21 M. Hovannisian, *Le Lien communautaire: trois générations d'Arméniens*, Paris: Armand Colin, 1992, s. 278; Edmund Herzig ve Marina Kurkchian, *The Armenians: Past and Present...*, s. 137.

22 Edmund Herzig ve Marina Kurkchian, *The Armenians: Past and Present...*, s. 136; Gloria Pilar Totoricaguena, *Basque Diaspora: Migration and Transnational* adlı eserinde 500.000 ile 700.000 arasında bir rakam verse de herhangi bir kaynak göstermiyor. Buna rağmen birçok araştırmacı buna Ermeni olanları dâhil- 400.000 civarında bir rakam veriyorlar.

23 Sırayla, 1106 (2003), 1292 (2004), 1642 (2005) ve 1684 (2006) Ermenistan vatandaşı Fransa'da siyasi sığınma için başvurmuştur. OECD *International Migration Outlook: Annual Report*, Paris: OECD Publishing, 2008, s. 317.

24 Yossi Shain, *Kinship & Diasporas...*, s. 148.

25 Yossi Shain, *Kinship & Diasporas...*, s. 152.

Fransa'daki Türk Göçmenler

Avrupa'daki İslam ve Müslümanlar üzerine her geçen gün artarak devam eden akademik çalışmalar var. Bu çalışmaların çoğu "Arap" ve "Güney Asyalı" Müslümanlardan ibaret olup Türkler gibi diğer Müslüman milletler göz ardı edilmektedir. Her ne kadar Avrupa'daki en büyük Müslüman milletlerden birini Türkler oluştursa da henüz üzerinde yeterince çalışma yapılmamıştır. yapılan çalışmalar da genellikle Almanya'daki Türkler üzerinedir. Fransız Türkleri üzerine çok az yazılmış eser mevcuttur. Bunun bir sebebi de Türklerin Kuzey Afrikalı Müslüman göçmenlere göre Fransa'ya daha geç bir dönemde gelmiş olmalarıdır.

Birçok Türk göçmen Fransa'da doğan çocuklarına Türkçe yazılışıyla Türkçe isimleri koymayı tercih ediyorlar ki bu bazen yanlış telaffuza sebep oluyor. Öbür taraftan, Kuzey Afrikalı Müslümanların isimleri Arapçadan Fransızcaya çevirilerken sonradan Latinize edildiği için böyle bir problem yaşamıyorlar, üstelik Fransızca telaffuzu da (mesela Fas kökenli Fransız komedyen Djemel Debbouze) ekleniyor. Türkçe isimlerdeki bu farkın nedeni, bazılarının da orijinali Arapça (Mesela Cemal) olan isimlerin modern Türkçede yazılırken zaten önceden Latinize edilmiş olmalarıdır. Her ne kadar küçük bir mesele gibi görünse de, yaygın olarak Türkçe yazılmış isimlerin yanlış telaffuz edilmesi genel olarak Fransa'daki çoğunluk ikinci kuşak Türk'ün topluma yabancılaşmasına sebep oluyor. İkinci kuşak için isim çok önemli çünkü hayatın farklı kademelerinde kendilerine karşı yapılan ayırmacılığın temelindeki sorunlardan birisini bunda görüyorlar. Her ne kadar Fransızca'yı mükemmel bir şekilde, hatta Marsilya, Britanya bölgesi veya Paris aksanıyla, konuşsalar bile bu onlara pek yardımcı olmuyor. Lyon'dan Emre Yazıcı örneğinde, muhasebe bölümünden mezun olduktan sonra iş için başvurduğu bütün şirketlerden ret alıyor. En sonunda bu şirketlerden birisine bu sefer bilinen bir Fransız isimle başvuruyor. Sayın Yazıcı'nın söylediği kadarıyla bu şirket kendisiyle hemen kontağa geçiyor, ama gerçeği ve kendisinin daha önce yaptığı başvuruyu söylediğinde bir kez daha ret cevabı alıyor.²⁶ Bu tür göçmenleri işe almadaki isteksizlik Fransa'daki Türk kökenli kadınları daha çok etkilemektedir. Jane Freedman'ın dediği gibi " Kuzey Afrika ve Türk kökenli kadınların işe alınma oranı asıl ülkelerindeki adetlerden ve Fransız işverenin göçmen kadınları işe almadaki isteksizliğinden dolayı işe girmede en düşük orana sahiptirler."²⁷ Freedman Türk nüfusuna karşı yapılan bu ayırmacılığın temelinde "bunların çoğunun Müslüman olması ve bundan dolayı diğer Afrika kökenli Müslüman nüfusla ilişkilendirilmeleri sebebiyle olabileceğini" savunuyor.²⁸ LeSaout ve Kadri buradaki Türk kadınlarından sadece

26 Lyon'da Emre Yazıcı ile şahsi bir görüşmem, Metin Atmaca, 3 Mart 2008.

27 Jane Freedman, *Immigration and Insecurity in France*, Burlington, V.T.: Ashgate Publishing, Ltd., 2004. s. 108.

28 Jane Freedman, *Immigration and Insecurity...*, s. 148.

%19'unun bir işte çalıştığını belirtir.²⁹ Bunlardaki yüksek işsizliğin bir sebebinin de dil engelinden kaynaklanabileceğidir ki olgun Türk kadınlarının Fransa'da eğitim imkânları olabildiğince kısıtlı durumdadır.³⁰

Müslümanlar Fransa'da önemli bir azınlık teşkil etseler de, hala iyi organize edilmiş bir siyasi organizasyon veya lobiye sahip değildir. Onun yerine, Müslüman göçmenler çoğunlukla kendilerini diğerlerinden ayıran, etnik veya milliyet temelli organizasyonlar kurmayı tercih ediyorlar. Buna en iyi örnek Türk göçmenlerin kurduğu dini kurumlardır. Lyon'un şehir merkezi ve çevresindeki Türk göçmenlerin büyük çoğunluğu Cuma günleri Türkçe vaaz veren camilere gitmeyi tercih ediyorlar. Lyon'daki Türk göçmenler kendi Türk toplamları için ve hatta Ülkücü, Milli Görüşçü, Süleymancı gibi kendi dini ideolojilerine göre camiler kurmuşlar. Bu yüzden, Fransız Müslümanları arasındaki ayrımcılık sadece millet bazında değil, ideoloji ve hatta il bazında (Lyon'daki Türkler çoğunlukla Yozgat, Isparta ve Kayseri illerinden Fransa'ya göç etmişler) bile olabiliyor.

Merkez ve güney Fransa'daki Türk nüfusu hala Fransız toplumuna entegre olmaya direniyor ve 1970'ler ile 80'lerde kendisiyle birlikte buraya taşıdığı kimliğine sıkıca sarılmayı tercih ediyor. Fransa'daki Türkler diğer göçmen milletlere göre daha genç sayılır ki %40'ı 25 yaşın altındayken sadece %10'u 55 yaşında veya daha yaşlı.³¹ 2005 yılında Paris'teki Türkler arasında yapılan bir araştırmaya göre %80'den fazlası kendini Fransız ya da Fransız Türkü yerine sadece Türk olarak tanımlamıştır.³² Yine Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel tarafında yapılan bir araştırmaya göre Fransa'daki Türklerin çoğunluğu kendilerini etnik-dini arka planlarına göre tanımlamışlar ki bu durum Türklerin %56 gibi bir çoğunluğunun kendini "Müslüman Türk" olarak algıladığını gösteriyor.³³ Bu sonuçtan hareketle diyebiliriz ki din Fransa'daki Türk azınlığı için büyük bir önem arz etmektedir. Düğün, cenaze, doğum günü ve dini bayramlar gibi bir çok önemli faaliyet "Türk" camilerinde yapılmakta ve bu da -dindar olsun veya olmasın- birçok Türk göçmeni ortak bir dini kimlik şemsiyesi altında bir araya getirmektedir.

29 Didier LeSaout ve Aissa Kadri, "Immigration Policies and Education in France" Gajendra K. Verma, Devorah Kalekin-Fishman ve Pirkko Pitkänen (Ed.), *Education and Immigration: Settlement Policies and Current Challenge*, London: Routledge, 2002, s. 87.

30 Alec G. Hargreaves. *Immigration, 'Race' and Ethnicity in Contemporary France*, New York: Routledge, 1995, s. 100.

31 Didier LeSaout ve Aissa Kadri, *Immigration Policies and Education...*, s. 87.

32 Ahmet Yükleven ve Ahmet Kuru, *Avrupa'da İslam, Laiklik ...*, s. 27.

33 Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel, *Euro-Türkler; Türkiye İle Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 215; Kaya ve Kentel'in bulgularını destekleyen daha önce yapılmış çalışmalar da var: Kastoryano Türk göçmenlerin çocuklarına dinlerinin ne olduğunu sorduğunda bir çoğu "Türk" diye cevap veriyor. R. Kastoryano, *Etre Turk en France: Réflexions sur Familles et Communauté*, Paris: CIEMI/L'Harmattan, s. 89.

Milli Görüş, Süleymancı, Gülen Hareketi ve Ülkücü gibi din-temelli Türk organizasyonları dini ve bazı sosyal hizmetler sunmaktadırlar. Bu gruplar cami kurma, hafta sonu okullarında Kur'an ve temel bir Türkçe öğretme gibi faaliyetler yürütüyorlar.³⁴ Bu nedenle, bu tür organizasyonlar iş bulma, ev kiralama, eğitim, gelir veya siyasi temsil gibi Fransa'ya yeni gelen Türk göçmenlerin ihtiyaç duyduğu hizmetleri sunmakta yetersiz kalıyorlar. Bu organizasyonların bazıları Fransız toplumuna daha açık olmakla birlikte, çoğu zaman dil problemi ya da kültürel farklılıklar bu ilişkilerin sürdürülmesinde büyük engel teşkil etmektedir. Fransız toplumu tarafından "etiketlenme" Türk toplumunun en çok şikâyet ettiği problemlerin başında geliyor. Bazı Türk camileri Türklerin ve genel olarak Müslüman toplumun buradaki kötü imajını yıkabilmek için Müslüman olmayan diğer dini gruplarla diyalog kurmaya çalışıyorlar. Daha yaşlı olan Türk göçmenler ile İslam'ın daha geleneksel bir yorumuna sahip Türkiye'nin kırsal kesimlerinden gelen işçiler Fransız toplumu tarafından toplumdaki soyutlandıklarını ve de etiketlendiklerini düşündüklerinden çoğunlukla bu yerli toplumla kondağa geçmede problem yaşıyorlar. Demir şöyle diyor: "Bu Türk toplumundaki mikro düzeydeki gerginlik doğru okunduğunda, İslam konseptini 'kültürün' bir parçası haline getirmiş olanla 'evrensel' bir yorumunu yapan arasındaki çatışmayı doğru bir şekilde yansıtmaktadır."³⁵ Bu yüzden, 1970'lerde Fransa'ya göç etmiş Türk ile karşılaştırıldığında yeni gelmiş bir Türk göçmenin daha toleranslı olması ve Fransız toplumuna daha açık olması sürpriz değildir.

Dini organizasyonların dışında Fransa'daki Türk toplumunda pek fark edilmese de birkaç dini olmayan organizasyon da mevcuttur. Bunlardan bir tanesi 1984 yılında kurulmuş ve o dönemden beri kendini göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamaya adanmış olan Elele Türkiye Göç ve Kültür (Elele Migrations et Cultures de Turquie) derneğidir. Göçmenlere sosyal hizmetler ve hukuki yardım sağlayan organizasyon hem toplum üyeleri hem de devlet tarafından finanse edilmektedir.³⁶ Organizasyon hem Türk hem de Fransız üyelere sahiptir. Elele sosyal, eğitsel, kültürel faaliyetler ve çoğunlukla kadınlar için iş edinme kursları düzenlemektedir. Her ne kadar bu organizasyonun web sitesi sadece Fransızca olarak düzenlenmişse de, Türk göçmenlerinin çocuklarına Türkçe ve tarih dersleri de vermektedirler.³⁷ Bu organizasyon her ne kadar 1915 olaylarını açıklayan alternatif bir tarih anlayışı geliştirememişse de, öyle görünüyor ki bu grubun üyeleri Türkiye'yi "gönüllü elçiler" olarak temsil etmek ve Temmuz 2009 - Mart 2010 arasında düzenlenen "Fransa'da Türk Mevsimi"ni (la saison turque en France) Fransa ile "diyalog

34 Emre Demir, *Emergence of a Neo-communitarian Movement in Turkish Diaspora in Europe*, SOAS Konferansı, University of London, 26 Ekim 2007, s. 220.

35 Emre Demir, "Emergence of a Neo-communitarian Movement...", s. 226.

36 Yasemin Nuhoğlu Soysal, *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*, Chicago: University of Chicago Press, 1994, s. 105.

37 <http://www.elele.info>

başlatma ya da geliştirme” fırsatı olarak değerlendirmek istiyorlar.³⁸ Fransa-Türkiye Göçmen Dernekleri Konseyi (Conseil Français des Associations d’Immigrés de Turquie) gibi ve daha birçok sosyal, kültürel ve eğitim amaçlı organizasyonlar olmasına rağmen söz konusu faaliyetler Fransa’da daha az fark edilmektedir.

Sonuç

Fransa’daki Türk ve Ermeni toplamları karşılaştırıldığında, her iki toplumun nüfusu hemen hemen eşit olmasına rağmen, Türklerin bu ülkenin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarında çok daha az fark edildiğini görüyoruz. Türklerin Fransa’ya gelişi yarım yüzyılı geçmeyecek kadar yeni ve “Fransız Türkü” olarak çağrılacak ikinci kuşak daha yeni Fransız toplumuna karışmaktadır. İlk kuşak çok eğitilmiş değil ve bu durum ikinci kuşak üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Bu yüzden, Fransız dili, kültürü ve değerleri yeni göç etmiş bu topluma çok daha yabancı gelmektedir. Oysa Fransa’ya göçü neredeyse bir yüzyılı bulan Ermeni toplumunun göç alan Fransız toplumuna çok daha fazla entegredir. Ermeniler, Türklerle oranla daha eğitilmiş olduklarından ülkenin siyasal ve ekonomik hayatına daha fazla girmiştir. Ermeni toplumu Fransız toplumuna ne kadar entegre olmuşsa o kadar da laiklik anlayışını benimsemiştir. Ermeni toplumunun bir kısmı ne kadar Ermeni Kilisesinden uzaklaşsa da Ermeni kimliği ile temellendirilmiş sosyal ve kültürel organizasyonlarla kendi varlığını korumayı başarmıştır. Bu değerlerin ayakta kalmasında Osmanlı topraklarında meydana gelen 1915 olaylarının rolü büyüktür.

Türk toplumu Türkiye’deki yerel kimliklerini (şehir, siyasal parti, dini grup v.s.) kendileriyle birlikte olduğu gibi Fransız şehirlerine taşımışlar ve bunları canlı tutmakta da ısrar etmektedir. Bu polarize olmuş kimlikler Fransa’daki Türk toplumunun ortak bir “Türklük” oluşturmasına engel teşkil etmektedir. Birçok dini grup bu kimlikleri İslam’a getirdikleri kendilerine ait yorumlarla izole etmeye çalışsalar da bu tür çabalar buradaki Türk toplumunun daha da parçalanmasına sebep olmuştur. Yine de, Ermeni lobisinin Fransa’daki faaliyetleri- her ne kadar niyetleri bu olmasa da- buradaki Türk toplumunun milliyetçi hislerini canlandırmış ve bu lobiye karşı ortak bir şekilde mücadele etmek için bir araya gelmelerine zemin hazırlamıştır.

Kısacası, Fransa’daki Türk toplumu hala Türkiye ile bağlarını sıkı tutmaktadır ki buna vatandaşlıkla kurulmuş bağlar da dâhildir.. Bu topluluk her ne kadar tamamen Fransız olamamışsa da Avrupa vatandaşı olma eğiliminde olduğundan Türkiye

38 <http://www.elele.info/La-saison-turque-en-France>

adına ve de Fransa'daki Müslümanlar adına burada bir rol üstlenmek gayretindedir. Bu konuda Fransız politikasına şekil verebilecek dolayısıyla gelecekte çıkacak kanunları şekillendirebilecek bir lobi potansiyeline de sahiplerdir. Türkiye, Avrupa'daki Türk göçmenleri Avrupa'nın bir problemi olarak görmekten vazgeçip kendi politikalarını yeniden gözden geçirmek ve dışarıda yaşayan vatandaşları için daha iyi politikalar geliştirmek zorundadır.